

БЕЛЕШКЕ ЈЕДНОГ АРХЕОЛОГА ОПШТЕ ПРАКСЕ

Растко Васић

Археолошки институт, Београд

e-mail: rvasic@beotel.net	Кратко саопштење
Примљено: 27. 10. 2021.	УДК: 903.25"638.3"(497)
Прихваћено: 7. 5. 2022.	

Апстракт: У чланку је реч о укрштању два популарна типа фибула са централног Балкана с краја старијег гвозденог доба, и то једнопетљастих лучних фибула са правоугаоном ногом типа „Нови Пазар” и шарнирских фибула са више звездастих украса на луку. То укрштање је дало две нове варијанте: лучне фибуле са правоугаоном ногом и главом у облику палмете, повезане са иглом шарниром, и лучне фибуле са правоугаоном ногом и звездастим украсима на луку. Варијанте се очигледно нису допале јер су нађене у малом броју примерака.

Кључне речи: *фибула, лучне једнопетљасте фибуле са правоугаоном ногом, шарнирске фибуле са више украса на луку, старије гвоздено доба, централни Балкан*

Фибуле су у праисторији играле значајну улогу. Коришћене су за причвршћивање различитих делова одеће и по свом облику могле су бити истакнути комади накита или веће накитне целине, у комбинацији са другим облицима, који су се о њих качили, док су по својој бројности и разноврсности служиле као поуздан показатељ у одређивању хронологије одређених предмета или целина.

Многе монографије, студије, прилози и белешке анализирају овај део одеће, делећи их у класе, типове, варијанте, подваријанте итд., тако да се каткад чини да је о њима много тога речено, чак и више него што је потребно. Ипак, често се покаже да је речено али не и доречено те да увек има места да се још нешто каже. Поред тога, археологија је жива наука, у којој се са сваким даном открива нешто ново, па се тако јављају и нове фибуле, које се обично доста добро сврставају у већ утврђене типове и варијанте, али има случајева када искрсну нови до сада непознати облици.

Из тих разлога, узимам слободу да овде кажем неколико речи о укрштању два типа популарних фибула код нас, и то лучних фибула са правоуглом ногом познатом као тип „Нови Пазар” (Vasić 1987, 46–49; Vasić 1999, 77–81) и шарнирских или малоазијских фибула (Vasić 1985, 121–155; Vasić 1999, 102–118).

Сл. 1. Гротница, Гуча (Васић и Дмитровић, 2008, 12–14, Т. IV)

Fig. 1. Grotnica, Guča (Васић и Дмитровић, 2008, 12–14, Т. IV)

Тип „Нови Пазар” има лук округлог или профилисаног пресека, квадратну или трапезоидну ногу, украшену линијама или кружићима, и конични врх на крају ноге. Фибуле су од 3 до 6 цм дужине и могу бити од сребра, злата или бронзе. Назив је добио је по кнежевском гробу у Новом Пазару, где је нађено 5 сребрних и 4 златне фибуле овог типа (Мано-Zisi i Поповић 1969, 33–35, Т. XXVI, XXXIX).

Тип се развио од типа „Марвинци” (Vasić 1987, 43–46; Vasić 1999, 74–77) на прелазу 6. у 5. век пре н. е., у време када се накит од племенитих метала чешће јавља, нарочито сребро, које се експлоатише у домаћим лежиштима. У поређењу са типом „Марвинци” фибуле су мање, финије урађене, уместо дугмета на врху ноге имају конични врх а плоча ноге је обично украшена. Тип „Нови Пазар” доминира током 5. века пре н. е., када га потискују шарнирске фибуле, које ће загосподарити централним Балканом у 4. веку пре н. е.

На основу украшавања плочасте ноге могуће је претпоставити одређене хронолошке разлике између појединих комада. Има се утисак да у почетку доминирају искључиво тремоло линије, што је карактеристика фибула из Новог Пазара, које се датују на основу грчког импорта у гробу у прву четвртину 5. века пре н. е. (Мано-Zisi i Поповић 1969, 63–64). Нешто касније, уз тремоло линије, јављају се кружићи са тачком у средини и кратке праве линије, што се најбоље види на четири фибуле из богатог налаза из Крушевице, који се на основу керамике ставља у другу четвртину 5. века (Срејовић

Сл. 2. Хисар, Лесковац (Stojić 2007, 178, sl. 30–31)

Fig. 2. Hissar, Lekovac (Stojić 2007, 178, sl. 30–31)

и Вукадин 1988, 9, Т. 1, 3.6; 3, 3.4). Недавно откривени ратнички гроб из Велике Крсне међу прилозима садржи такође тако украшену фибулу па би могао припадати том периоду (Katić 2013, 19). У другу половину 5. века пре. н. е. треба датовати уситњене украсе на плочама фибула, распоређене обично у три реда, кружиће, полукружиће, тачкице и линије, који су настали под утицајем префињенијег накита са југа. Богати гроб из Грзе, који су открили пљачкаши гробова па су само неки предмети познати, садржао је три сребрне фибуле (сл. 3), од којих две имају стопе украшене на поменути начин (Стојић, у штампи, 181, сл. 176). Трећа фибула има украсне чланке на луку као шарнирске фибуле и о њој ће бити речи нешто касније. Овде захваљујем колегиници Данијели Хајлман што ми је скренула пажњу на сребрну фибулу која се појавила на интернетској пијаци,¹ идентичну овој трећој фибули, па би по свему судећи чинила пар са њом и такође потицала из Грзе (сл. 4).

Ове хронолошке смернице треба прихватити уопштено, не примењивати их здраво за готово, јер су и неки каснији комади могли садржати само тремоло линије а и кружићи се појављивати и касније. Стога при датовању појединих комада треба узети у обзир све индикације које постоје и бити опрезан са коначним вердиктом.

¹ Abb. 201 Bogenfibel aus dem Antikenhandel (invaluable.com, приступљено 22. 07. 2020).

Сл. 3. Грза код Параћина (Стојић, у штампи, 181, sl. 176)

Fig. 3. Grza near Paraćin (Стојић, in print, 181, sl. 176)

Сл. 4. Грза (Abb. 201 Bogenfibel aus dem Antikenhandel; invaluable.com, приступљено 22. 07. 2020)

Fig. 4. Grza (Abb. 201 Bogenfibel aus dem Antikenhandel; invaluable.com, accessed on 22nd of July 2020)

Шарнирске фибуле представљају велику групу фибула које су се из Македоније рашириле у унутрашњост Балкана крајем 5. века пре н. е. и биле нарочито популарне у 4. веку пре н. е. (Vasić 1999, 202–217). Карактеристичне су по необичном облику главе и ноге: глава је повезана са иглом помоћу нитне и има облик стилизоване палмете, док је нога састављена из више елемената и подсећа на главу змије. Лук може бити гладак или имати два, три или више украсних чланака различитог облика. Према облику и броју чланака шарнирске фибуле су подељене на више типова и варијаната. Највише их је од бронзе, али се јавља и доста сребрних, дужина им је од 3 до 7 цм, ређе већа. На централном Балкану преовлађују шарнирске фибуле са пет звездастих украса на луку, као и касније варијанте са 10 до 25 збијених чланака преко 10 цм дужине. Недавно је у Срему констатована нова варијанта са енормним димензијама ноге и главе (Dautova-Ruševljanin i Jevtić 2006, 291–293, sl. 4).

Укрштање два типа изведено је на два начина:

- 1) Глава лучне фибуле уместо петљом повезана је са иглом нитном;
- 2) На луку једнопетљасте фибуле приказани су украсни чланци.

Ни једна ни друга варијанта није на централном Балкану доживела посебну популарност.

До сада су само две фибуле прве варијанте откривене у Србији, једна у Гротници у Гучи (сл. 1; Васић и Дмитровић, 2008, 12–14, Т. IV) и друга на Хисару код Лесковца (сл. 2; Stojić 2007, 178, sl. 30–31). Украшавање на ноzi је изведено у више хоризонталних редова као на касним фибулама типа „Нови Пазар” док је палмета на глави препознатљива али прилично упрошћена. То сугерише израду у домаћим радионицама и последњу четвртину 5. века пре н. е. као време настанка. Занимљиво је да је лук фибуле из Гуче савијен слично као код фибуле из Умчара (Vasić 1999, 79 Т. 42, 618), што је, верујем, случајност о којој за сада не треба водити рачуна. Налаз из Умчара се датује у средину 5. века пре н. е. на основу солидне израде мраморачког појаса и двојних М-игала, код којих је средњи завој мањи од остала два. Но, како је хронологија мраморачких појаса само оквирно утврђена, могуће је да ће нови налази кориговати ово датовање.

Три фибуле ове варијанте из југозападне Румуније (Bader 1983, 118, Т. 37, 372–374) могле би се повезати са нашим налазима, поготову што украс на плочама фибула има паралеле у Србији.

Овако компоноване фибуле јављају се такође у Херцеговини (Blečić Kavur i Miličević-Capek 2011, 40 – 43; Vasić 1987, 51–53) и разликују се од наших комада по облику и декорацији ноге, па их не можемо повезати директно са новопазарском варијантом. Нагласак је стављен на нитну, а не на

Сл. 5. Требениште (Фотографија: Народни музеј Србије)

Fig. 5. Trebenishte (Photo: National Museum of Serbia)

палмету, па се њихова појава може везати за Гласинац, где је код лучних фибула са правоуглом ногом било одомаћено повезивање лука и игле нитном.

Што се тиче друге варијанте, две фибуле из Грзе (сл. 3 и 4) јединствене су на нашој територији. Правоугаона плоча, лако извучена у висину, украшена је розетом са четири крака филиграном и гранулацијом, док се седам чланака на луку састоји од низа гранула, који немају паралеле међу шарнирским фибулама. По облику ноге, броју звездастих украса и контексту у коме су нађене, свакако припадају последњој четвртини 5. века пре н. е.

Једина паралела за ове фибуле, колико знам, постоји у Требеништу, у гробу 10 (сл. 5), при чему је нога фибуле извучена по дужини, као код типа „Марвинци”, и украшена сличном розетом на исти начин, док се четири чланка на луку састоје од двоструког реда гранула (Роровић 1956, 41, Т.ХI, 20). У гробу 9 (сл. 6) нађен је лук веома оштећене фибуле, која је по свој прилици имала идентичан облик (Роровић 1956, 41, Т.ХI, 22). Ове требенишке фибуле нису могле бити млађе од прве четвртине 5. века пре н. е.

Иако су на први поглед различите, генетска веза два пара је несумњива. У току педесет и више година, колико раздваја два налаза, облик је очигледно живео и прилагодио се новим трендовима. Надајмо се, стога, да ће се у не тако далекој будућности наћи неки нови налаз на основу кога ће бити могуће разоткрити у потпуности ову тајну везу.

Сл. 6. Требениште (Фотографија: Народни музеј Србије)

Fig. 6. Trebenishte (Photo: National Museum of Serbia)

На крају се поставља питање зашто су поменута два укрштања нађена у релативно малом броју примерака. Вероватно ће и други примерци бити откривени, али је све заједно то заиста мало у поређењу са мноштвом фибула типа „Нови Пазар” и шарнирских фибула. Према естетским мерилима која су некад владала, када се још знало како оценити једно уметничко дело према цртежу, боји и композицији, могло би се устврдити да симбиоза правоугле ноге и палмете, као и велики број чланака на лучној фибули са правоугаоном ногом, нису најидеалнија хармонија два облика.

Можда су то уочили и наши преци с краја старијег гвозденог доба.

БИБЛИОГРАФИЈА

Bader, T. 1983. *Die Fibeln in Rumänien*, Prähistorische Bronzefunde XIV, 6, München, C. H. Beck Verlag.

Blečić Kavur, M. i Miličević-Capek, I. 2011. O horizontu ratničkih grobova 5. stoljeća pr. Kr. na prostoru istočne obale Jadrana i njezina zaleđa: primjer novog nalaza iz Vranjeva Sela kod Neuma, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 28, 31–94.

Vasić, R. 1985. Prilog proučavanju šarnirskih fibula u Jugoslaviji, *Godišnjak XXIII. Centar za balkanološka ispitivanja* 21, 121–155.

- Vasić, R.** 1987. Prilog proučavanju lučnih fibula sa pravougaonom nogom na Balkanu, *Arheološki vestnik* 38, 41–63.
- Vasić, R.** 1999. *Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*, Prähistorische Bronzefunde XIV,12, Stuttgart: Franc Steiner Verlag.
- Васић, Р. и Дмитровић, К.** 2008. Неколико случајних налаза из гвозденог доба са локалитета Гротница у Гучи, *Зборник радова Народног музеја у Чачку* 38, 11–22.
- Dautova-Ruševljan, V. i Jevtić, M.** 2006. Silver jewelry of hellenistic and celtic type from Hrtkovci in Srem, *Старинар* LVI, 291–307.
- Katić, V.** 2013. *Трибалски кнежевски гроб из Велике Крсне код Младеновца*, Младеновац: Градска општина.
- Mano-Zisi, Đ. i Popović, Lj.** 1969. *Novi Pazar: ilirsko-grčki nalaz*, Beograd: Narodni muzej.
- Popović, Lj.** 1956. *Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa: Narodni muzej, Beograd, MCMLVI (Antika 1)* Beograd: Narodni muzej.
- Срејовић, Д. и Вукадин, О.** 1988. Благо из Крушевице, *Рашка баштина* 3, 7–14.
- Stojić, M.** 2007. Hisar in Leskovac at the end of the Early Iron Age, *Старинар* LVII, 175–189.
- Стојић, М. (у штампи)** Праисторија и протоисторија. Старе културе и народи на тлу Србије, Београд, HERA edu

Rastko Vasić

Institute of Archaeology, Belgrade

NOTES OF A G.P. ARCHAEOLOGIST

Keywords: *fibulae, one loop bow fibulae with a rectangular catch-plate, hinge (scharnier) fibulae with several decorative elements on the bow, Early Iron Age, Central Balkans*

Fibulae played an important role in prehistory. They served to attach various parts of clothes and at the same time represented prominent pieces of jewellery or, with other jewellery pieces, larger jewellery ensembles. Due to their number and versatility, they were a reliable chronological indicator.

There are many monographs, studies, contributions and notes about them, it seems everything has been said on this subject, yet an interesting detail could always be missing. One should not forget that archaeology is a living science, every day one finds something new, dozens of new fibulae come to the light of the day. It is true that they mostly represent already known types, but from time to time new, unknown forms appear.

Thus the theme of this contribution will be the cross-over of two popular Central Balkan fibulae, loop bow fibulae with a rectangular catch-plate, called the “Novi Pazar” type, and hinge (scharnier) fibulae.

The Novi Pazar type has a round section bow and a square or trapezoid decorated catch-plate, with 3 to 6 cm in length, and it is usually made of bronze, silver and gold. It is dated into the 5th century BC. The name comes from the princely grave in Novi Pazar, where 5 silver and 4 gold fibulae were found.

On the basis of the decoration on catch-plates, it is possible to determine older and later fibulae within the 5th century. Earlier examples contained only tremolo lines (Novi Pazar, first quarter of the 5th century), small concentric circles were added somewhat later (Kruševica, second quarter and the middle of the 5th century), and finally, come motifs decreased in size, divided in three horizontal rows (Fig. 3, Grza, second half of the 5th century).

The so-called scharnier fibulae spread from Macedonia to the interior of the Balkans at the end of the 5th century and were particularly popular in the 4th century. They have an unusual form of the head and leg: the head is connected to the pin with the help of a hinge and has a form of stylised palmette, while the leg consists of several parts and resembles a snake head. There are usually two, three or more decorative knobs, various in form, on the bow. Fibulae are mostly

3 to 7 cm long, rarely longer. Most of them are made of bronze, but there is also a considerable number of them made of silver. Fibulae with five star-like knobs on the bow prevail in the Central Balkans, as well as local variants with 10 to 25 densely placed knobs, some over 10 cm long.

The cross-over of the two types was executed in two ways.

- 1) The bow of the Novi Pazar type was connected with the pin by a hinge, instead of a loop;
- 2) Decorative knobs were present on the bow of the Novi Pazar type.

Only two specimens of the first variant have been discovered in Serbia up to now, one in Guča (Fig. 1) and the other in Hisar, Leskovac (Fig. 2). The decoration of the catch-plate consists of small motifs in several horizontal rows, similarly to late Novi Pazar fibulae, and the palmette is simplified in form, which suggests the last quarter of the 5th century as their date.

Three fibulae of this variant from south-western Romania can be brought into connection with our finds because the decoration on the plates has parallels in Serbia.

Similar fibulae also appeared in Herzegovina in the 5th century BC but differ from our examples in form and the decoration of the catch-plate. Here, the hinge plays the main role and not the palmette, which appears only occasionally. Their appearance can be perhaps linked to the Glasinac plateau, where connecting the bow and the pin by a hinge was often used.

Only two fibulae from Grza near Paraćin (Fig. 3 and 4) belong to the second variant. Rectangular catch-plate, slightly pulled vertically, is decorated with a four-leg rosette with filigree and granules, while seven knobs on the bow have a row of granules. According to the form of the catch-plate, number of knobs and context where the fibulae were found, they belong to the last quarter of the 5th century BC.

There is a parallel for these fibulae in grave X in Trebenishte (Fig. 5), where the catch-plate is pulled horizontally and decorated with a similar rosette, while four knobs on the bow consist of a double row of granules. A damaged bow of a fibula, probably with an identical form, was found in grave IX (Fig. 6). These fibulae from Trebenishte cannot be later than the first quarter of the 5th century BC.

At first sight, they seem different, but a genetic relation between the two pairs is indubitable. In the course of fifty or more years the shape lived and adapted to new trends.

Finally, one should wonder why the two mentioned cross-overs were found in limited numbers. It is true that new pieces will be discovered in the future, but all this is not much in comparison with the large number of the Novi Pazar type and scharnier fibulae. According to former aesthetic criteria, when an

art piece was judged after the drawing, colour and composition, one could say that a symbiosis of the rectangular catch-plate and the palmette, as well as the appearance of many decorative knobs on bow fibulae with a rectangular catch-plate do not make an ideal harmony of two forms.

Our antecedents from the end of the Early Iron Age perhaps also noticed this.